

koji su iz jednoga naglasnog tipa prešli u drugi, uspoređujući ishodišnojezično stanje sa suvremenom situacijom u paškim, ali i drugim čakavskim govorima. Ponovno je analiza veoma iscrpna i precizna, bez dvosmislenosti, nejasnih ili neuključenih primjera i neutemeljenih objašnjenja. U zaključku poglavlja o morfologiji glagola autorica zaključuje da i naglasni tipovi glagola, koji slijede podjelu glagola prema prezentskim nastavcima, potvrđuju opravdanost klasifikacije sjeverozapadnih paških govora u tri tipa.

Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 2. Morfologija dojmljivo su novo djelo hrvatske čakavologije, ali i dijalektologije općenito. Suvremen pristup, vrsno poznavanje domaće i strane relevantne literature, neprihvatanje nedovršenosti ili nedorečenosti, konciznost i sustavnost – sve su to odlike koje (n)ovu

knjigu Silvane Vranić čine nezaobilaznim naslovom svakomu proučavatelju hrvatskih organskih idioma, posebno njihove morfologije, ali i akcentologije. Nakon što je, obradivši njihovu fonološku i morfološku razinu, dovršila gramatički popis i opis čakavske skupine paških govora te predstavila i njihove osnovne sintaktičke značajke (*Iz sintakse paških čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, 12, HAZU, Zagreb 2003.), autorici preostaju još leksikološka razina i leksikografska obradba ovih govora. Uzevši u obzir dosad predstavljene rezultate koje nam je Silvana Vranić podarila i visoke znanstvene standarde koje je postavila, s još većom radoznalošću nestrpljivo iščekujemo plodove upotpunjavanja i dovršavanja njezina dugogodišnjega dijalektološkog izučavanja sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu.

Ivana Nežić

UVOD U DIJAKRONIJSKU SEMANTIKU

Ida Raffaelli

ZNAČENJE KROZ VRIJEME.

POGLAVLJA IZ DIJAKRONIJSKE SEMANTIKE

(Zagreb, Naklada Disput, 2009.)

Na knjigu *Značenje kroz vrijeme* prof. dr. Ide Raffaelli osvrćemo se, pomalo neuobičajeno, s vremenskim odmakom (knjiga je iz tiska izašla u rujnu 2009. godine), no takva nam vizura omogućuje da uz prikaz sadržaja knjige svjedočimo i o njezinu odjeku kod čitatelja. Pregledna i iscrpna monografija o dijakronijskoj semantici u međuvremenu je zaživjela kao

nezaobilazna i iznimno poticajna studija svima (ne samo jezikoslovcima) koje zaukuplja pitanje značenja, neovisno o teorijskim i drugim polazištima, ali i kao vrijedan sveučilišni udžbenik na svim razinama lingvistički, i šire, filološki usmjerenih studijskih programa.

Semantika kao lingvistička disciplina koja se bavi značenjem do današnjeg se

trenutka nije uspjela oblikovati i učvrstiti kao homogena lingvistička disciplina s jasno i precizno definiranim predmetom i metodologijom istraživanja. Razloge tomu valja tražiti u svojevršnom zazoru kakav je spram proučavanja značenja iskazivala većina lingvističkih teorija, napose onih strukturalistički utemeljenih, ključnih u formiranju i definiranju većine ostalih lingvističkih disciplina. Ponajviše zbog nedostupnosti izravna uvida u strukture značenja, značenje je u strukturalističkoj paradigmi, primarno usmjerenoj na izraznu, označiteljsku polovicu jezičnoga znaka, marginalizirano kao znanstveno nepouzdan i stoga neprihvatljiv predmet analize. Usprikoš zahtjevnome zadatku iznalaženja primjerenih teorijskih i metodoloških okvira za izučavanje značenja, dijelom i zbog te zahtjevnosti, kao i zahvaljujući ulozi koju ima u jeziku, značenje ne prestaje intrigirati i do danas ostaje trajnom lingvističkom preokupacijom.

Među brojnim suvremenim post-strukturalističkim školama i pristupima proučavanju značenja autorica za okvir svojih istraživanja semantičko-leksičkih struktura odabire dijakronijsku semantiku, suvremenu lingvističku disciplinu koja se formirala devedesetih godina dvadesetoga stoljeća primarno zahvaljujući dosezima kognitivne lingvistike (iako joj začetke, saznajemo, pronalazimo još u istraživanjima predstrukturalističkih semantičara Michela Breala, Antoineta Meilleta i Gustafa Sternea). Autorica uzima u zadatak definirati granice, dosege i zadaće dijakronijske semantike obrađujući i opravdavajući time valjanost odabira baš te lingvističke discipline kao teorijsko-metodološka okvira za izuča-

vanje značenjskih struktura. Teorijskim razmatranjima priključuje i minuciozne raščlambe konkretnih, pomno odabranih primjera ponajviše u drugome dijelu knjige.

U prilog argumentaciji samostalna (i ravnopravna) statusa dijakronijske semantike, u prvome poglavlju, naslovljenom *Dijakronijska semantika i etimologija*, autorica razgraničava dijakronijsku semantiku od etimologije, bliske i srodne, no mnogo starije, te stoga cjelovitije teorijski i metodološki oblikovane lingvističke discipline. U suvremenoj se lingvistici etimologija ograničava na utvrđivanje podrijetla riječi (u izrazu i sadržaju), dok definiranje i opisivanje modela i mehanizama koji dovode do semantičkih promjena riječi postaje zadaća dijakronijske semantike.

Drugo poglavlje *Teorijske osnove dijakronijske semantike*, sukladno naslovu, donosi teorijska načela na kojima se zasniva dijakronijska semantika kao suvremena lingvistička disciplina. U tom se kontekstu kritički propituje temeljna Saussureova opreka sinkronije i dijakronije. Slijedeći Jakobsonovu kritiku takva za nj neodrživa razgraničenja, a koje dijelom proizlazi iz metodološki pogrešnog poistovjećivanja dviju opreka, sinkronije-dijakronije i statičnosti-dinamike, autorica kao mnogo primjereniju sugerira opreku stabilnosti i dinamičnosti. Za razliku od pojma statičnosti koji implicira "okamenjenost" odnosa i stanja koje ne odgovara naravi jezičnih struktura, pojam stabilnosti uzima u obzir dinamičnost u smislu jezične prilagodbe novim komunikacijskim, kognitivnim, kulturnim i društvenim potrebama.

Pokretač svih jezičnih promjena, nastavlja autorica, uvijek je govornik pojedinac koji može na inovativan način oblikovati svoj mentalni sadržaj i o njemu jezično komunicirati. Dok je strukturalistička semantika razmatrala inovacije tek kad (i ako) bi postale pravilne, kolektivne, opće, konvencionalne, dijelom sustava, kognitivna ih lingvistika smatra nezaobilaznima jer mogu biti (i jesu) okidačem semantičkih promjena. Upravo odnos između inovacija i promjena (u smislu motiviranosti semantičke strukture polisemnoga leksema), uz spregu kognitivne i komunikacijske jezične funkcije, te pitanje odnosa stabilnosti i dinamike autorica smatra ključnim argumentima za nedjeljivost sinkronije i dijakronije na kojoj ustraje. Na tom je tragu i razlika između historijske semantike koja se bavi isključivo povijesnim razvojem semantičkih struktura i promjenama koje su prethodile sinkronijskom trenutku, i dijakronijske semantike koja podrazumijeva da sinkronijski trenutak odražava dijakronijski uvjetovane procese.

Polisemija, tumačena kao sinkronijski odraz dijakronijskih promjena, zbog motiviranosti je značenja najbolji dokaz nedjeljivosti sinkronije od dijakronije. U tom je smislu kognitivna lingvistika smatra središnjim jezičnim fenomenom, a autorica u knjizi posvećuje najopsežnije, treće poglavlje *Polisemija i dijakronijska semantika*. Već je u strukturalizmu isticano kako polisemija omogućuje govorniku racionalnu i ekonomičnu uporabu jezika pomoću postojećega leksičkog inventara, kognitivna lingvistika ideju ekonomičnosti proširuje i na čovjekovu kognitivnu sposobnost kojom nove činjenice tumači pomoću postojećih i stabilnih

znanja. Iako se o polisemiji obično razmišlja kao o dinamički ustrojenoj kategoriji, autorica naglašava nužnost identifikacije stabilnih elemenata polisemne strukture (i u sadašnjem trenutku i dijakronijski) jer tek zahvaljujući njima možemo razumjeti kako dijakronijski udaljena, tako i potpuno nova značenja. Stabilni su dijelovi višeznačnoga leksema *prototip* ili *tipično značenje* za čiju identifikaciju autorica nudi tri kriterija, intuiciju govornika (o kognitivno najistaknutijem značenju¹, najčešće prvoj asocijaciji u svijesti govornika), čestotnost (koju valja uzimati s oprezom, frekvencija je zapravo posljedica, ne uzrok prototipnosti) i konačno, kriterij značenjskoga ishodišta (tipično značenje služi kao objasnidbena struktura ostalim značenjskim nijansama²), te ne manje važan koncept *sheme* kao apstraktne, objedinjujuće strukture polisemnoga leksema. Ukoliko u sinkronijskome trenutku ne bismo mogli prepoznati shemu zajedničku različitim značenjskim nijansama (suvremenima i arhaičnima), više ne bismo mogli govoriti o polisemnoj semantičkoj strukturi. Dinamički dio polisemne strukture ogleda se u mehanizmu razrade sheme (različitih vidova njezina oprimjerenja) ili pak u mehanizmu metaforički ili metonimijski motivirana

¹ Budući da svako značenje dijakronijski prvo mora biti značenjskom nijansom, a i budući da precizno i jednoznačno razgraničenje značenjskih nijansi od značenja ponekad nije moguće, autorica odlučuje prednost dati terminu značenjske nijanse.

² U skladu s Kronasserovim zakonom, pravilnost semantičkih pomaka redovito je usmjerena od konkretnih ka apstraktnim značenjima; ukoliko se polisemna struktura sastoji od konkretnih i apstraktnih značenja, apstraktna su uvijek mlađa, iako i ona, zbog dinamičnosti leksičko-semantičke strukture, mogu postati tipičnima.

proširenja tipičnoga značenja. Nova značenja polisemnih leksema ne nastaju slučajno ni odjednom, svaka je složena umrežena kategorija (Langackerov termin kojim se opisuju ne samo konceptne, već i leksičke kategorije, naime, polisemni leksemi) rezultat dugotrajna djelovanja tih mehanizama.

Teorijsku razradu pojmova ključnih za opisivanje i tumačenje stabilnih i dinamičkih elemenata polisemnih struktura (prototipa, sheme, razrade, proširenja, metafore, metonimije), ujedno općih mjesta kognitivne semantike, autorica smatra nužnom za razumijevanje klasifikacije polisemnih leksema koja će uslijediti u drugome dijelu ovoga poglavlja.

Raffaelli polisemne lekseme dijeli u tri velike skupine (na tragu klasifikacije J. Picoche) s obzirom na različite kriterije, primjerice s obzirom na to u kojoj se mjeri u sinkronijskome trenutku mogu uočiti intenzivniji dijakronijski procesi, s obzirom na kognitivnu istaknutost sheme i tipična značenja, s obzirom na to možemo li tipično značenje odrediti prema kriteriju ishodišta značenja i slično. Kategorije polisemnih leksema redom su *stabilni polisemni leksemi* (s potkategorijama *polisemnih leksema bliskih monosemnim leksemima*, pr. francuskoga glagola *aimer* ili hrvatskoga glagola *voljeti*, te *stabilnih uredno ustrojjenih polisemnih leksema*, pr. leksema *korižen*), potom *stabilno-dinamički polisemni leksemi* (pr. leksema *oštar*), i konačno *dinamički polisemni leksemi* (s potkategorijama *polisemnih leksema bliskih homonimima*, pr. leksema *stanica*, i *polisemnih leksema s metaforički/metonimijski motiviranim tipičnim značenjem*, pr. leksema *trudan*).

Četvrto poglavlje, *Čimbenici semantičkih promjena i nastanak polisemije*, bavi

se drugom temeljnom zadaćom dijakronijske semantike, utvrđivanjem čimbenika koji dovode do semantičkih promjena, te njihovom klasifikacijom. Poimamo li jezik kao s jedne strane društvenu pojavnost, a s druge kao dio čovjekovih kognitivnih sposobnosti, nužno je razlikovati čimbenike semantičkih promjena koji proizlaze iz uklopljenosti jezika u društvo (*uzroke* ili *razloge*) i one koji su rezultatom čovjekovih kognitivnih procesa (*izvori* ili *mehanizme*). Uzimajući u obzir različite klasifikacije, primarno Geeraertsovu kognitivnolingvističku, ali i one strukturalističke i predstrukturalističke (Ullmann, Guiraud, Coseriu), no bitno ih terminološki i sadržajno preinačujući, Raffaelli nudi sljedeću klasifikaciju: *razlozi* se semantičkih promjena mogu podijeliti na *kognitivno-jezične*, *povijesne* (zapravo *inovativne*), te *društvene uzroke*, dok su kognitivni *mehanizmi* koji oblikuju naš konceptni sustav, a potom i semantičke strukture, *metafora*, *metonimija*, *generalizacija*, *specijalizacija*, *analogija* i *razdioba*. Među navedenim mehanizmima autorica dalje razlikuje *unutarnje* mehanizme koji djeluju na pojedinačnu konceptnu semantičku strukturu, neovisno o mehanizmima koji zahvaćaju bliske ili slične strukture, a među njima još *primarne*, metaforu i metonimiju i *sekundarne*, specijalizaciju i generalizaciju koje nužno pretpostavljaju metaforički pomak, pri čemu je novonastalo značenje uža (specijalizacija) ili šira (generalizacija) struktura, i *vanjske* mehanizme koji ne djeluju na pojedinačnu strukturu, već potiču aktiviranje istih (analogija) ili različitih (razdioba) mehanizama među dvjema konceptno-jezičnim strukturama. Ovakvu razdiobu mehanizama jezičnih promjena

autorica zorno prikazuje grafičkom shemom.

Peto poglavlje *Mogućnosti rekonstrukcije u dijakronijskoj semantici* autorica posvećuje rekonstrukciji semantičkih struktura smatrajući je najvažnijom, ali ujedno i najzahtjevnijom i najnezahvalnijom zadaćom dijakronijske semantike. Pritom opisuje dva temeljna vida rekonstrukcije, *semasiološki*, usmjeren na rekonstrukciju susljednih odnosa i sveza među značenjima pojedinačnog polisemnog leksema i *onomasiološki*, usmjeren na rekonstrukciju odnosa i veza među leksemima koji se odnose na isti ili bliske koncepte. Oba pristupa, posve legitimno, mogu uključivati i rekonstrukciju enciklopedijskih podataka koji su sudjelovali u oblikovanju semantičkih struktura, iako takav vid rekonstrukcije i sama autorica smatra pomalo kontroverznim, naime rekonstrukcija znanja o svijetu prošlih vremena oslanjanjem isključivo na pisane izvore lako može izmahnuti znanstvenoj objektivnosti i egzaktnosti. Stoga se dijakronijski semantičari trude oblikovati što objektivniji i precizniji metodološki aparat za tako zahtjevan i složen zadatak. U tom smislu, dijakronijska semantika rabi tri vida pristupa leksičkoj građi, obradu računalno pripremljenih korpusa, analizu leksikografskih izvora i napokon kontekstnu analizu.

Ostaje posljednje poglavlje, *Poredbena dijakronijska onomasiologija – pravilnosti i posebnosti konceptnih sveza*. Poredbena dijakronijska onomasiologija, tumači autorica, bavi se imenovanjem, leksikalizacijom konceptata, pri čemu predmet proučavanja mogu biti leksičke jedinice koje nemaju isti etimon, ali imenuju isti koncept, ali i leksemi različitih jezika koji

su leksički odraz istog etimona, a za koje se pretpostavlja da imenuju iste konceptne sveze. Pritom se uočavaju pravilnosti u povezivanju konceptata, vrlo često uvjetovane čovjekovim univerzalnim poimanjem svijeta pomoću vlastita tijela (primjerice učestalo povezivanje glagola sa značenjem *znati* i *vidjeti* u indoeuropskim jezicima, a u vezi s konceptnom metaforom *um je tijelo*), ali autorica pokazuje i dokazuje da neke koncepte sustavno i postojeće povezujemo premda nisu utemeljeni na konceptima vezanima uz tjelesnost (primjerice povezivanje etimološki različitih leksema *zvijer*, *okus*, *vjetar* i *čovjek* konceptom *žestine*). Osim na pravilnosti, autorica ujedno ukazuje i na posebnosti strukturiranja konceptnih veza u različitim jezicima.

I nakraju, uz šest opsežnih poglavlja, knjiga je zaokružena uvodnim i zaključnim dijelom (*Umjesto zaključka*), potom iscrpnom bibliografijom, kazalom imena i pojmova, te sažecima na engleskom i francuskom jeziku i bilješkom o autorici.

Polisemne strukture ne tvore nasumce, arbitrarno "nabacana" značenja već ponajprije visoko organizirane i koherentne cjeline u kojima postoji visok stupanj povezanosti, međuovisnosti i motiviranosti (Raffaelli, str. 145). Ovako formulirane postavke kognitivne lingvistike, a primijenjene na razumijevanje višeznačnosti koja oduvijek zaokuplja jezikoslovce (do danas bez jednoznačna odgovora) srž su dijakronijske semantike. Iznoseći teorijska i metodološka polazišta te relativno mlade lingvističke discipline, posebno definirajući granice prema srodnima etimologiji i historijskoj semantici, autorica dijakronijskoj semantici daje legitimitet samostalne discipline s jasno definiranim predme-

tom i metodama istraživanja. Uključuje pritom i dosege predstrukturalističke i strukturalističke semantike, i ne tek deklarativno, oblikujući na taj način cjelovitu semantičku teoriju.

Posebno inspirativne autoričine su analize brojnih primjera iz starofrancuskoga jezika, ali i primjera iz suvremenoga hrvatskog jezika, pri čemu rabi znanstveno strog i dosljedan metodološki instrumentarij nadograđujući ga inovativnim i kreativnim tumačenjima veza i odnosa među značenjskim nijansama polisemnih leksema, ne libeći se pritom, a u skladu s kognitivnolingvističkim postav-

kama o jedinstvu kognitivne i komunikacijske jezične funkcije, uporabiti i izvanjezična znanja (enciklopedijske podatke).

Unatoč autoričnim uvodnim i zaključnim napomenama o pitanjima koja su ostala neodgovorena, ili ponuđenim rješenjima koja ne moraju biti najbolja i jedina moguća, iznijevši temeljne probleme i metode dijakronijske lingvistike i bogato ih oprimjerivši, prof. dr. Ida Raffaelli podarila nam je vrijedan uvod u dijakronijsku semantiku, kao i trajan poticaj daljnjim istraživanjima polisemnih struktura.

Cecilija Jurčić Katunar